

toliko kot sekstar prevretega mošta ali pond slanikov druge vrste ali pond najboljše slanine. Iz tega sklepamo, da cena garuma v pozni antiki ni bila višja od cen ostalih prizvodov, kot lahko to razberemo iz Plinijevih poročil. Nedvomno pa je na ceno vplivala tudi cena prevoza in višina carine.

V epilogu nam avtor s pomočjo literarnih virov, npr. Rabelaisa, na kratko predstavi uporabo in predelavo ribjih omak v srednjem in novem veku. Izdelovali so jih še na Vzhodu in Zahodu vse do osemnajstega stoletja, vendar v veliko manjšem obsegu. Uporabljali so jih v prehrani in zelo cenili v medicini. Avtor domneva, da je priljubljenost omak upadla zaradi prepovedi uporabe v krščanski prehrani, ki se je še poostrišla v srednjeveški in renesančni katoliški Evropi. Riba je utelešala smisel pokore le kot mrzlo, brezkrvno meso; tako je zelo narastla uporaba svežih, rečnih rib, medtem ko postane uporaba garuma očitno nezaželena, ker se ga je pripravljalo iz celih rib in celo z dodatkom krvi. Verjetno je postal garum priznano sredstvo za vzbujanje teka, pregrešno in pohujljivo nasiten v času postenja. Predelovanje garuma in soljenje rib se je sicer ohranilo še vse v predpretekli čas, vendar samo v lokalnem obsegu.

Na Vzhodu ni nikoli utonilo v pozabo, v Turčiji ga še uporabljajo kot dodatek jedem.

V prvem dodatku je avtor zbral osem ohranjenih antičnih receptov za garum, v drugem je zbral oznake v titulih pictih, v tretjem pa imena, ki se pojavljajo v njih.

Sledi izjemno obsežna bibliografija, kjer srečamo vsa pomembnejša dela in članke na to temo. Enormno število citirane literature dokazuje izvrstno poznavanje problematike in nenavadno dober vpogled ne samo v zahodnoevropsko, temveč enakovredno tudi vzhodnoevropsko arheološko literaturo. Presenetljivo je suvereno združevanje humanističnih in ekzaktnih znanstvenih področij kot so antični pisani viri, epigrafika, arheološka raziskovanja in medicinska veda.

Prav zato zlahka prezremo občasno razdrobljenost in neenotnost teme ter rahlo izmikanje bistva. Včasih se pojavi tudi nepotrebno ponavljanje podatkov. Za arheologe so izjemnega pomena predvsem četrto in peto poglavje o proizvodnji in trgovini ribjih izdelkov ter šesto o organizaciji in socialno-ekonomskem statusu proizvajalcev; prav tako ne smemo prezreti dodatkov o napisih na amforah.

Kljub natančnim analizam pa za naše področje ne upošteva raziskav T. Bezeczkega.

Zaključki po mojem mnenju ne nudijo pravega vpogleda v podrobnosti študije izjemne vrednosti in niso enakovredna sinteza obsežne analize.

Knjiga je sad presenetljivega interdisciplinarnega raziskovanja in je zagotovo eden največjih dosežkov na tem področju ter nedvomno pomeni veliko pridobitev na področju arheologije in zgodovine.

Verena VIDRIH PERKO

Géza Alföldy: *Studi sull'epigrafia augustea e tiberiana di Roma*. Vetera 8. Casa editrice Quasar, Roma 1992, str. 201, 27 tabel.

Novi zvezek zbirke Vetera obsega vrsto krajših študij, ki so nastale kot preddelo za novo izdajo CIL VI, na kateri je udeležena ekipa uglednih evropskih epigrafov. Alföldy je prevzel supplementne zvezke spomenikov, ki obsegajo napise vladarjev in članov vladarske družine, ter visokih rimskih uradnikov (*magistratus populi Romani*); nekateri od napisov, ki jih objavlja v pričujoči knjigi, so bili doslej neobjavljeni, druge je avtor na novo izvrednotil in komentiral.

Knjiga je razdeljena na štiri večje dele, ki jih dopolnjujejo indeksi in tabele s fotografijami in risbami napisov. Prvi del, ki nosi naslov *Augusto, rinnovatore di Roma, e Tiberio, suo successore*, vključuje šest študij: *Un'iscrizione di Augusto nel*

Forum Romanum ed il restauro del Lacus Iuturnae; L'iscrizione dedicatoria del tempio di Mars Ultor; Un'avvertenza dell'architetto del tempio di Mars Ultor; Un dono delle due Antonie nel Forum Augustum; L'iscrizione dedicatoria del tempio dei Castori risalente all'anno 6 d. C.; Aqua Augusta per Roma. Prva govori o Avgustovi prenovi foruma in želji, da bi ga ljudstvo videlo v luči dobrotnika. V drugi študiji skuša avtor s pomočjo besedila iz Kasija Diona dopolniti posvetilni Avgustov napis na svetišču Marsa Ultorja, od katerega je ohranjenih le nekaj črk. V tretji študiji obravnava napis, ki kaže, da je arhitekt Marsovega svetišča natančno premislil položaj vsakega stebra in vsakega grebdenega elementa. V četrti analizira fragmentarni napis obeh Antonij, Avgustovih nečakinj, ki sta dali na forumu nekaj poostaviti, morda slike, vsekakor sta s svojim darom, ki je bil brez dvoma dragocen, prispevali kot članici vladarske hiše k večjemu sijaju avgustejskega foruma. V peti študiji Alföldy obravnava svetišče Kastorja in Poluksa, ki ga je dal na očetovo željo po legendarni bitki pri Regilskem jezeru (*Lacus Regillus*) postaviti že 484 pr. Kr. sin diktatorja Avla Postumija Albina in ga je obnovil med drugimi Lucij Cecilij Metel Delmatik po triumfu nad Delmati leta 117 pr. Kr., kot zadnja pa Tiberij in Druz, ki sta v nekem smislu veljala za "nova Dioskura". Avgust je dal v Rimu obnoviti tudi mestni vodovod, ki se je odtlej imenoval *Aqua Augusta*, kar je predmet zadnje študije in tem delu.

V drugem delu (*Monumenti in onore di augusto e dei membri della famiglia imperiale*), ki je sestavljen iz štirih študij (*A proposito dei monumenti delle province romane nel Forum Augustum; Due monumenti augustei nell'Area Sacra di Largo Argentina; Un'iscrizione monumentale del Foro Romano; L'iscrizione dell'arco di Druso nel Forum Augustum*), Alföldy obravnava različne epigrafske spomenike, s katerimi so bili v središču mesta Rima počaščeni vladar Avgust in njegovi najbližji sodelavci in sorodniki. To so bili monumentalni spomeniki, včasih del večje konstrukcije ali večje skulpture, ki so prispevali svoj delež k večji monumentalnosti Avgustovega foruma.

V tretjem delu (*Monumenti dell'aristocrazia romana del primo principato*) avtor analizira več napisov, ki so jih senatorju Luciju Eliju Lamiji postavile kot patronu različne *nationes* in so bili postavljeni, po vsej verjetnosti skupaj s spomeniki za Marka Licinija Krasa Frugi v portiku *ad Nationes*. V drugi študiji obravnava mavzolej Vipsanije Agripine, Agripove hčerke, prve žene Tiberija in matere cesarja Druza, ki so mu bili pozneje dodani nagrobni napisi članov družine njenega drugega moža, Azinijev. V dodatku Alföldy analizira počastilni napis za Hadrijana, ki ga je dala vladarju postaviti ena od kolonij, morda sicilská Katana, in ki je bil postavljen na istem mestu (posvečeno območje na zdajšnjem Largo Argentina), kot nekateri od prej obravnavanih avgustejskih.

Mnogi teh napisov so ohranjeni tako fragmentarno, da so njihove dopolnitve hipotetične. Avtor se tega zaveda, vendar je prepričan, da vsaka njegovih hipotez temelji na primerjalnem gradivu vzetem bodisi iz literarnih virov, bodisi z že znanih napisov, ki jim daje veliko mero verjetnosti in zato legitimnost. Alföldyjeve študije lepo dopolnjujejo dela P. Zankerja o avgustejskem forumu in o Avgustovi gradbeno-umetniški politiki, ki je bila usmerjena v propagando monarhije in princepsa kot suverena, edinega in najboljšega voditelja imperija.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Cecilia Ricci: *Lettere montanti nelle iscrizioni latine di Roma. Un'indagine campione*. Opuscula epigraphica 3. Casa editrice Quasar. Roma 1992. 43 str.

Knjižica je tretja v seriji *Opuscula epigraphica*, krajših epigrafskih študij, ki nastajajo kot študentske naloge v epigrafskem seminarju Silvia Panciere na univerzi *La Sapienza*

v Rimu. Predmet pričujoče analize so podaljšane črke, v epigrafiki običajno označene latinsko kot *litterae longae*, ki so značilen element epigrafske prakse. Avtorica študije si je postavila za cilj dopolniti hipotezo zakoncev Gordon (*Contributions to the Palaeography of Latin Inscriptions*, Berkeley, Los Angeles 1957), da *I longa* lahko predstavlja tudi kronološki indikator. Gradivo, ki ga je avtorica vzela za bazo svoje študije, predstavlja vzorec 581 napisov iz časovnega razpona od pozne republike do 6. stoletja, od katerih jih je 471 natančno ali približno datiranih, 110 pa jih ni mogoče časovno opredeliti. Vzorec je sestavljen iz napisov z religiozno vsebino, vladarskih, iz napisov senatorskih in ekvestrskih visokih uradnikov, iz napisov vladarjev nižjih uradnikov in obrtnikov in napisov iz kolumbarijev.

Podaljšane črke se lahko pojavijo na začetku, na koncu ali na sredi besede, oz. okrajšane besede ne glede na kronološko razliko. Pojavljajo se predvsem na posvetilih božanstvom in na nagrobnikih in kot kaže, se je običaj prenesel iz privatne sfere v javno. Prvi primer podaljšane črke iz vzorca je datiran v sredo 2. stoletja pr. Kr., kar sovpada s prvim velikim razcvetom epigrafike v mestu Rimu in s tehničnim napredkom v klesanju napisov ter željo mojstrov, da bi iznašli nove tehnike in nove estetske učinke. Pogosta postane raba podaljšanih črk šele v avgustskem obdobju, ko je mogoče opaziti, da jih mojstri uporabljajo sistematično, ne nazadnje tudi zaradi varčevanja s prostorom, zato so med najpogostejšimi podaljšanimi črkami poleg *I longa*, kjer prostorski razlog sicer ne igra vloge, ravno T, F in Y, pogosto pa tudi C, predvsem v okrajšavi za konzulsko datico, *COS*, vklesani tako, da je manjši O vklesan v večji C. Črke, ki se podaljšujejo, so tudi S, K, P, R, V in A, vendar so redkejšje. Do 4. stoletja po Kr. je podaljšan T med najpogostejšimi podaljšanimi črkami, od tega stoletja dalje pa se v velikem obsegu podaljšujeta tudi črki F in L. Od tega časa dalje postane podaljševanje črk moda, ki začenja preraščati v pravo manijo. Avtorica zaključuje, da je pojav podaljšanih črk v napisu lahko okvirni časovni indikator, natančneje pa njihova uporaba napisa ne more opredeliti.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Richard Petrovsky: *Studien zu römischen Bronzegefäßen mit Meisterstempeln*. Kölner Studien zur Archäologie der Römischen Provinzen 1. Verlag Marie L. Leidorf, Buch am Erlbach 1993. 411 pagine, 43 tavole, 6 carte.

Nel primo volume di una collana (KSARP) dedicata all'archeologia delle provincie e promossa da Thomas Fischer, Petrovsky propone i risultati di un lavoro pluriennale, fondato non solo su accurate ricerche bibliografiche ma anche sull'esame autoptico di reperti conservati in numerosi musei, in particolare tedeschi e ungheresi.

L'indagine si pone nel solco della tradizione di studi germanico-scandinava sui recipienti in bronzo, considerati come rivelatori delle direttrici commerciali e delle modalità di penetrazione romane nelle provincie e nei territori della Germania indipendente; in quest'ambito i vasi firmati dal fabbricante, se riconducibili a specifici centri di produzione, consentono attendibili ricostruzioni storiche. Nel breve capitolo dedicato alla storia delle ricerche sui bolli, dalle illustrazioni settecentesche degli scavi nelle città vesuviane in poi, appare chiaro il predominio dei ricercatori nordici, cui solo negli ultimi decenni si sono affiancati studiosi di altre nazionalità, in parte sollecitati dai congressi internazionali sui bronzi antichi, che si svolgono dagli anni Settanta con cadenza quasi regolare.

Inevitabile dunque il confronto con gli illustri predecessori, e in particolare con Eggers, risolto nell'elaborazione di una "nuova" tipologia (*Teil 1*, pp. 21-138, tavv. 1-4), atta a consentire una più precisa classificazione degli esemplari e più puntuali

distinzioni cronologiche, e necessariamente corredata delle concordanze con i repertori precedenti.

L'ampiezza degli obiettivi postisi dall'Autore in questa parte del lavoro (per ciascuno dei 66 tipi individuati, definizione morfologica, cronologica, funzionale e dei centri di produzione) ha forse costituito un limite per l'approfondimento delle indagini, specialmente nella disamina di quella che viene - con felice intuizione - denominata "prima generazione" del vasellame romano in bronzo, cioè la produzione tardorepubblicana: i risultati di una tavola rotonda su questo tema, editi peraltro dopo la consegna per la stampa del testo di Petrovsky, apportano numerose novità, riguardo al periodo e alla distribuzione delle fabbriche, oltre che alla tipologia e alla funzione, di questi recipienti (cfr. *La vaisselle tarde-républicaine en bronze. Actes de la table-ronde CNRS organisée à Lattes, 26-28 avril 1990*, a c. di M. Feugère, C. Rolley [Dijon 1991]).

Le parti 2 e 3 del libro, dedicate al catalogo rispettivamente dei fabbricanti e dei recipienti bollati, costituiscono un'imprescindibile base di lavoro per ogni futura ricerca sul tema. Per ogni produttore vengono specificati (*Teil 2*, pp. 139-183): sede della fabbrica; tipi realizzati; numero, luogo di rinvenimento e caratteristiche tecniche degli esemplari noti; collocazione, forma e lettura del bollo; arco cronologico di produzione. Nel catalogo dei vasi bollati (*Teil 3*, pp. 185-343), si rileva la volontà di dare ad ogni esemplare una "carta d'identità" il più possibile completa, comprensiva delle citazioni bibliografiche e con le diverse letture dei bolli proposte dagli studiosi precedenti. In calce al testo, un'articolata serie di indici e tabelle favorisce le ricerche e i riscontri interni.

Le tavole, esclusivamente grafiche per contenere i costi di pubblicazione (secondo gli intenti dichiarati da Fischer nella prefazione), comprendono, oltre alla presentazione della tipologia, l'illustrazione di molti dei circa 750 esemplari catalogati (tavv. 5-38, con disegni di diversa provenienza), una significativa selezione dei bolli in parte rilevati dall'Autore stesso (tavv. 39-43), infine sei carte di diffusione dei prodotti di alcuni fra i più importanti bronzisti.

Si tratta nel complesso di un'opera dalla struttura chiara e ragionata, un punto fermo per le prossime indagini, che potranno apportare nuovi contributi - in particolare sull'individuazione dei centri di fabbricazione, sulla struttura delle botteghe e sullo status sociale dei produttori - se volte alla raccolta e all'analisi delle testimonianze epigrafiche e prosopografiche relative alle *gentes* coinvolte, come già avvenuto ad esempio per i *Cipii* e i *Trellii*.

Margherita BOLLA

Sabine Felgenhauer-Schmiedt: *Das Kappele ("die Kåpile") ob Jadersdorf. Eine spätantik-frühmittelalterliche Höhensiedlung in Oberkärnten*. Aus Forschung und Kunst, Band 27. Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, Klagenfurt 1993.

Najdišče leži v alpskem predgorju, ki terasasto pada v Ziljsko dolino. Ker je predel znan že iz predzgodovinskih obdobjev neolitika, bronaste in železne dobe, je zgodovinsko-topografski pregled povsem primeren začetek tega dela. Za rimsko obdobje je značilna gosta poselitev z razpredeno cestno mrežo. Pogoste so najdbe iz prvih treh stoletij po Kr., medtem ko so najdbe iz pozne antike redke. Za to obdobje so znane predvsem višinske utrbe, tako npr. Gurina in Kapela. Slednje je kot stalno naseljeno upošteval tudi S. Ciglenečki v istoimenski študiji. V drugem poglavju je avtorica predstavila gradivo arheoloških izkopavanj iz l. 1980, ko so bile raziskane stanovanjski stavbi, cisterna in spodnja terasa. Najdbe je obdelala glede na najdiščne komplekse po posameznih skupinah. Za vsak skupek najdb daje kratek, pregleden opis predmeta in številko table ali risbe,